

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

του Γιάννη Βαβούρα

Το θέμα της παραοικονομίας (ή κρυφής, σκιώδους, αθέατης, υπόγειας, ανεπίσημης κ.ά. οικονομίας) απασχολεί ένα μεγάλο και διαρκώς αυξανόμενο αριθμό ερευνητών, όχι μόνον οικονομολόγων. Η σχετική με τη μελέτη του φαινομένου διβλιογραφία αναπτύσσεται ταχύτατα και ήδη έχουν διαμορφωθεί αρκετές άμεσες και έμμεσες μέθοδοι εκτίμησης του μεγέθους της και το ζήτημα πλέον τείνει να επικεντρωθεί στη θεωρητική θεμελίωση του φαινομένου της παραοικονομίας και στην αξιολόγηση της αξιοπιστίας των διαφόρων μεθόδων εκτίμησης του μεγέθους της. Σημειωτέον ότι τα δύο αυτά θέματα συνδέονται στενά μεταξύ τους, δεδομένου ότι η ελλιπής θεωρητική θεμελίωση ενός φαινομένου δύναται να οδηγήσει στη διαμόρφωση αναξιόπιστων μεθόδων εκτίμησης της έκτασής του. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο το ότι η υφιστάμενη ανεπαρκής θεωρητική θεμελίωση της παραοικονομίας συνδυάζεται με μη αξιόπιστες και, κατά συνέπεια, μη γενικά αποδεκτές εκτιμήσεις του μεγέθους της.

Το ζήτημα της έκτασης της παραοικονομίας δεν απασχολεί μόνον ένα διαρκώς αυξανόμενο αριθμό ερευνητών. Ήδη έχει αρχίσει να ενδιαφέρει ολοένα και περισσότερο τόσο το ευρύ κοινό όσο και τους φορείς της κρατικής πολιτικής, εξαιτίας των σημαντικών, οικονομικών αλλά και κοινωνικών, συνεπειών με τις οποίες συνδέεται το φαινόμενο αυτό. Οι οικονομικού χαρακτήρα επιπτώσεις της παραοικονομίας αναφέρονται κυρίως στο σχεδιασμό και την αποτελεσματικότητα: (i) της δημοσιονομικής πολιτικής, (ii)

της νομισματοπιστωτικής πολιτικής, (iii) της πολιτικής απασχόλησης, (iv) της εισοδηματικής πολιτικής καθώς και (v) της κλαδικής πολιτικής. Και τούτο, γιατί τα επίσημα στατιστικά στοιχεία και οι επίσημοι οικονομικοί δείκτες όπου στηρίζεται ο σχεδιασμός της οικονομικής πολιτικής, εξαιτίας της λειτουργίας της, παραποιούν την οικονομική πραγματικότητα παρέχοντας μια στρεβλή απεικόνιση των εξελίξεων της οικονομίας¹. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον των ερευνητών, του κοινού και των φορέων της οικονομικής πολιτικής οφείλεται στην άποψη που επικρατεί μεταξύ των περισσότερων ερευνητών του φαινομένου ότι η παραοικονομία σήμερα αποτελεί σε πολλές χώρες ένα σημαντικό τμήμα της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας, το οποίο συχνά αυξάνεται με υψηλότερους ρυθμούς από ό,τι η επίσημη οικονομία².

Για την εκτίμηση της παραοικονομίας και ειδικότερα του συνολικού εισοδήματος συντελεστών παραγωγής που δημιουργεί, υπάρχουν δύο τύποι μεθόδων: οι άμεσες και οι έμμεσες³.

1. *Οι άμεσες μέθοδοι.* Κοινό χαρακτηριστικό των άμεσων μεθόδων είναι ότι στηρίζονται στη δειγματοληπτική έρευνα. Εξετάζοντας τη συμπεριφορά των ατόμων ενός επιλεγέντος δείγματος, είτε διαμέσου κατάλληλα σχεδιασμένων συνεντεύξεων ή ερωτηματολογίων που στηρίζονται στην εθελοντική απάντηση είτε διαμέσου ερευνών που έχουν ως αντικείμενο τον έλεγχο της συμμόρφωσης προς το

---

1. Για λεπτομερή ανάλυση των επιπτώσεων της παραοικονομίας, βλ. Γ. Βαβούρας (1989).

2. Για επισκοπήσεις των σημαντικότερων σχετικών μελετών, βλ. ιδιαίτερα σε C.S. Carson (1984, σσ. 21-37), B.S. Frey and W.W. Pommerehne (1984, σσ. 1-23), Π. Παυλόπουλος (1987), P. Barthelemy (1988, σσ. 183-208), Γ. Βαβούρας και Α. Κούτρης (1989, σσ. 55-76), Π. Παυλόπουλος (1989, σσ. 11-54) και Μ. Νεγρεπόντη-Δελιδάνη (1990, σσ. 26-42).

3. Για παρουσίαση και κριτική των υφισταμένων μεθόδων μέτρησης της παραοικονομίας, βλ. σε G. Kirchgässner (1983, σσ. 198-200), M. Carter (1984, σσ. 212-217), F. Schneider (1986, σσ. 645-649) και ιδιαίτερα σε B.S. Frey and W.W. Pommerehne (1982, σσ. 5-19), Π. Παυλόπουλος (1987, σσ. 62-76), Γ. Βαβούρας και Α. Κούτρης (1988, σσ. 51-74) και P. Barthelemy (1988, σσ. 183-193).

ισχύον θεσμικό πλαίσιο, αποσκοπούν στην άμεση μέτρηση της παραοικονομίας. Οι μικροπροσεγγίσεις αυτές της παραοικονομίας διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: (i) στις μεθόδους των εκουσίων συνεντεύξεων και ερωτηματολογίων, κατά τις οποίες καταβάλλεται προσπάθεια ώστε να ξεπεραστεί το κίνητρο των ατόμων να αρνηθούν τη συμμετοχή τους σε παραοικονομικές δραστηριότητες και να αποκαλύψουν την έκτασή της και (ii) στις μεθόδους αναγκαστικού ελέγχου της συμμόρφωσης προς τους θεσμούς του κράτους, κατά τις οποίες οι αρμόδιες αρχές προσπαθούν να αποκαλύψουν το μέγεθος του αποκρυπτόμενου από αυτές εισοδήματος.

Εξαιτίας του υψηλού κόστους με το οποίο συνδέονται, οι άμεσες μέθοδοι δεν διεξάγονται κατά τακτικά χρονικά διαστήματα και δεν παρουσιάζουν διαχρονική συνέπεια. Η μη τακτική διεξαγωγή τους οδηγεί, κατά κανόνα, σε σημειακές εκτιμήσεις της παραοικονομίας, ήτοι εκτιμήσεις της έκτασής της σε ένα συγκεκριμένο χρονικό σημείο (έτος). Οι σημειακές εκτιμήσεις της παραοικονομίας που παρέχουν και η διαχρονική ασυνέπεια που συνήθως τις χαρακτηρίζει, όταν διεξάγονται κατά τακτικά χρονικά διαστήματα, περιορίζουν σημαντικά την ικανότητα των άμεσων μεθόδων να εκτιμήσουν τη μεγέθυνση της παραοικονομίας διαχρονικά. Επιπλέον, οι εκτιμήσεις που παρέχουν οι μέθοδοι των εκουσίων συνεντεύξεων και ερωτηματολογίων είναι γενικά μη αξιόπιστες, δεδομένου ότι τα άτομα του επιλεγέντος δείγματος, που τελικά απαντούν σε όλα τα χαρακτηριστικά της έρευνας, ίσως δεν είναι αντιπροσωπευτικά του συνολικού πληθυσμού, αφού τα άτομα που αναπτύσσουν παραοικονομική δραστηριότητα έχουν κατά κανόνα πολύ χαμηλότερο βαθμό συμμετοχής στην έρευνα (υψηλό ποσοστό των αρνούμενων να απαντήσουν) από ό,τι τα άτομα που δεν αναπτύσσουν παραοικονομική δραστηριότητα (μεροληψία δείγματος), αλλά και όταν ακόμη ανταποκρίνονται στην έρευνα, έχουν την τάση να αποκρύπτουν μέρος ή ακόμη και ολόκληρη την παραοικονομική τους δραστηριότητα (μεροληψία απάντησης), παρέχοντας έτσι ελλιπή ή μη αποδεκτά στοιχεία όσον αφορά το εισόδη-

μά τους, και τούτο γιατί οι άμεσες μέθοδοι συνήθως παρέχουν ή θεωρούνται ότι παρέχουν απλές διαβεβαιώσεις και όχι εγγυήσεις ανωνυμίας, γεγονός που ασκεί αρνητικές επιπτώσεις τόσο στην ποιότητα των απαντήσεων όσο και στο ποσοστό των αρνήσεων. Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ποιότητα των αποτελεσμάτων των αμέσων μεθόδων, όπως εξάλλου και οποιασδήποτε δειγματοληπτικής έρευνας, επηρεάζεται σημαντικά και από τις πειραματικές συνθήκες υπό τις οποίες διενεργείται (μορφή της συνέντευξης, διατύπωση του ερωτηματολογίου, επίπεδο εκπαίδευσης και εξειδίκευσης συνεντευκτών, διάρκεια της συνέντευξης κ.ά.).

2. *Οι έμμεσες μέθοδοι.* Κοινό χαρακτηριστικό των έμμεσων μεθόδων είναι ότι στηρίζουν την εκτίμηση της παραοικονομίας στα ίχνη που αυτή αφήνει σε διάφορες σφαίρες της μετρούμενης οικονομικής πραγματικότητας. Οι μέθοδοι αυτές συνιστούν γενικά μακροπροσεγγίσεις της παραοικονομίας και διακρίνονται σε εκείνες που στηρίζονται στη χρησιμοποίηση *δεικτών* και σε εκείνες που στηρίζονται στη χρησιμοποίηση *οικονομικών υποδειγμάτων*. Οι μέθοδοι των δεικτών διακρίνονται παραπέρα: (α) στις μεθόδους των αποκλίσεων μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης, (β) στη μέθοδο των αποκλίσεων μεταξύ επίσημου και θεωρούμενου ως πραγματικού ποσοστού συμμετοχής του εργατικού δυναμικού και (γ) στις μεθόδους των νομισματικών δεικτών. Παράλληλα, οι μέθοδοι των υποδειγμάτων διακρίνονται παραπέρα: (α) στις μεθόδους των προσδιοριστικών παραγόντων/δεικτών και (β) στις μεθόδους της ζήτησης χρήματος. Ακολουθεί η ανάλυση των έμμεσων μεθόδων.

(i) *Οι μέθοδοι των αποκλίσεων μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης.* Κατά κανόνα, οι ανεξάρτητες εκτιμήσεις του εισοδήματος και της δαπάνης, τόσο στο επίπεδο των μεμονωμένων νοικοκυριών (σε μικροοικονομικό επίπεδο) όσο και στο επίπεδο ολόκληρης της οικονομίας (σε μακροοικονομικό επίπεδο), αποκαλύπτουν ότι η δαπάνη είναι υψηλότερη από το εισόδημα. Αυτή η αρχική απόκλιση ή αρχική υπολειμματική διαφορά, ήτοι η διαφορά πριν από τις προσαρ-

μογές των αρχικών στοιχείων που γίνονται από τις αρμόδιες υπηρεσίες μέτρησης, μπορεί να θεωρηθεί ότι αποκαλύπτει την έκταση της παραοικονομίας στο αντίστοιχο (μικροοικονομικό ή μακροοικονομικό) επίπεδο. Οι αποκλίσεις όμως μεταξύ δαπάνης και εισοδήματος είναι δυνατό να οφείλονται και σε συστηματικά σφάλματα των στατιστικών μέτρησης, των οποίων οι επιδράσεις στο μέγεθος της μετρούμενης απόκλισης μεταξύ δαπάνης και εισοδήματος δεν μπορούν να διακριθούν από το μέγεθος της παραοικονομίας. Η ποιότητα, λοιπόν, των εκτιμήσεων του μεγέθους της παραοικονομίας με βάση τις μεθόδους των αποκλίσεων εξαρτάται από την έκταση στην οποία η διαφορά μεταξύ δαπάνης και εισοδήματος οφείλεται στην ύπαρξη της παραοικονομίας. Καθώς, όμως, ένα μεγάλο μέρος αυτής της διαφοράς οφείλεται σε σφάλματα μέτρησης, οι μέθοδοι των αποκλίσεων είναι περιορισμένης αξιοπιστίας.

(ii) *Η μέθοδος των αποκλίσεων μεταξύ του επίσημου και του θεωρούμενου ως πραγματικού ποσοστού συμμετοχής του εργατικού δυναμικού.* Υποθέτοντας ότι οι μεταβολές του ποσοστού συμμετοχής του εργατικού δυναμικού δεν οφείλονται σε παράγοντες άσχετους προς την παραοικονομία και ότι το πραγματικό ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού παραμένει σταθερό διαχρονικά, η μείωση του επίσημου ποσοστού συμμετοχής και πιο συγκεκριμένα η διαφορά μεταξύ του επίσημου και του θεωρούμενου ως πραγματικού ποσοστού συμμετοχής, το οποίο εκτιμάται σε σύγκριση με τα αντίστοιχα ποσοστά συμμετοχής άλλων χωρών με παρόμοια οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά είτε σε σύγκριση με τα ποσοστά συμμετοχής προηγούμενων περιόδων στην ίδια χώρα, παρέχει ένα μέτρο της έκτασης της απασχόλησης σε παραοικονομικές δραστηριότητες. Οι δύο παραπάνω υποθέσεις, στις οποίες στηρίζεται η μέθοδος, δεν είναι ισχυρές. Το ποσοστό συμμετοχής επηρεάζεται και από άλλους παράγοντες πέρα από την παραοικονομία, ενώ η χρησιμοποίηση ενός διαχρονικά σταθερού πραγματικού ποσοστού συμμετοχής παρουσιάζει αρκετές αδυναμίες. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εκτίμηση της απασχόλησης στην παραοικονομία λαμβάνει υψηλότερη τι-

μή, όταν η απασχόληση μετριέται σε όρους χρόνου εργασίας (ωρών) και όχι σε όρους αριθμού εργαζομένων, δεδομένου ότι η κρυφή ή αδήλωτη δευτερεύουσα απασχόληση, η οποία κατά κανόνα αποτελεί το μεγαλύτερο τμήμα της απασχόλησης στην παραοικονομία, ενώ δεν επηρεάζει τον αριθμό των απασχολούμενων, ασκεί σημαντικές επιδράσεις στο χρόνο απασχόλησης στην παραοικονομία. Αλλά και αν ακόμη υποθεθεί ότι είναι δυνατό να μετρηθεί με σχετική ακρίβεια το μέγεθος του εργατικού δυναμικού που απασχολείται στον τομέα της παραοικονομίας, για να εκτιμηθεί η έκταση της παραοικονομίας πρέπει να αναχθεί το μέγεθος του εργατικού δυναμικού σε όρους GDP, πράγμα που απαιτεί πρόσθετες και κρίσιμης σημασίας υποθέσεις όσον αφορά την παραγωγικότητα της εργασίας στην επίσημη οικονομία και την παραοικονομία. Εξαιτίας των αδυναμιών της αυτών, οι εκτιμήσεις που παρέχει η μέθοδος των αποκλίσεων μεταξύ του επίσημου και του θεωρούμενου ως πραγματικού ποσοστού συμμετοχής του εργατικού δυναμικού θεωρούνται ως ανεπαρκή μέτρα της έκτασης της παραοικονομίας. Μάλιστα, κατά ορισμένους η μέθοδος αυτή είναι η περισσότερο ατελής⁴.

(iii) *Οι μέθοδοι των νομισματικών δεικτών.* Βασική υπόθεση των μεθόδων αυτών είναι ότι οι παραοικονομικές συναλλαγές διενεργούνται κατά κανόνα με μετρητά και επομένως η έκταση της παραοικονομίας μπορεί να εκτιμηθεί με βάση την απόκλιση μεταξύ της πραγματικής και της κανονικής νομισματικής κυκλοφορίας. Όμως, ακόμη και αν γίνει αποδεκτή η υπόθεση ότι οι παραοικονομικές συναλλαγές διενεργούνται κατά κανόνα με μετρητά, το επίπεδο της ζήτησης μετρητών δεν επηρεάζεται μόνον από τις μεταβολές της έκτασης της παραοικονομίας, αλλά και από τις μεταβολές των προτύπων διακράτησης ρευστών καθώς και τις μεταβολές του γενικού επιπέδου των τιμών. Επομένως, η αξιοπιστία των μεθόδων των νομισματικών δεικτών στη μέτρηση της παραοικονομίας είναι περιορισμένη. Οι σημαντικότερες μέθοδοι των νομισματικών δεικτών είναι η

4. S. Smith (1986, σ. 34).

μέθοδος του σταθερού λόγου μετρητών-καταθέσεων όψεως ή η μέθοδος Gutmann και η συναλλακτική μέθοδος ή η μέθοδος Feige.

(α) Η μέθοδος του σταθερού λόγου μετρητών-καταθέσεων όψεως ή η μέθοδος Gutmann. Η μέθοδος του σταθερού λόγου μετρητών-καταθέσεων όψεως χρησιμοποιήθηκε κατά πρώτον από τον Cagan (1958) και «ανακαλύφθηκε εκ νέου»⁵ από τον Gutmann (1977). Η μέθοδος Gutmann στηρίζεται στην ανάλυση της διαχρονικής εξέλιξης του λόγου C/D, όπου C είναι τα μετρητά και D οι καταθέσεις όψεως, αποδεχόμενη ότι η έκταση της παραοικονομίας μπορεί να εκτιμηθεί με βάση την απόκλιση μεταξύ πραγματικού και «κανονικού» λόγου C/D. Η μέθοδος κάνει τέσσερις βασικές υποθέσεις: (i) ότι οι παραοικονομικές συναλλαγές διενεργούνται αποκλειστικά με μετρητά, (ii) ότι ο «κανονικός» λόγος C/D παραμένει σταθερός διαχρονικά και κάθε απόκλισή του από τον πραγματικό οφείλεται στην επίδραση της παραοικονομίας, (iii) ότι η κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος στην παραοικονομία είναι ίδια με εκείνην στην επίσημη οικονομία. Εφαρμόζοντας τη μεθόδό του στην περίπτωση των ΗΠΑ για τα έτη 1976 και 1979, ο Gutmann έκανε επιπλέον την υπόθεση (iv) ότι ο λόγος C/D κατά την περίοδο 1937-41 ήταν ο «κανονικός» και επομένως κατά την περίοδο αυτή δεν υπήρχε παραοικονομία.

Η μέθοδος Gutmann έχει δεχθεί έντονη κριτική. Οι υποθέσεις (i) και (iii) «μπορούν να γίνουν αποδεκτές ως προσεγγίσεις πρώτης τάξεως» (Kirchgässner, 1983, σ. 201). Τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων του μεγέθους της παραοικονομίας εξαρτώνται σημαντικά από τις υποθέσεις που γίνονται ως προς την κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος στην επίσημη οικονομία και την παραοικονομία. Επιπλέον, η υπόθεση (iv) μπορεί να αμφισβητηθεί και τυχόν μεταβολή του έτους βάσης είναι δυνατό να έχει σημαντικές επιπτώσεις στην εκτίμηση του μεγέθους της παραοικονομίας⁶. Η ασθενέστερη όμως υπόθεση της μεθόδου είναι η

5. G. Kirchgässner (1983, σ. 201).

6. Βλ. εφαρμογή της μεθόδου στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου,

(ii), η παραδοχή δηλαδή ότι ο «κανονικός» λόγος C/D παραμένει σταθερός διαχρονικά και ότι όλες οι μεταβολές του πραγματικού λόγου C/D πρέπει να αποδίδονται στην επίδραση της παραοικονομίας. Ο λόγος C/D είναι δυνατό να μεταβάλλεται όχι μόνον εξαιτίας της παραοικονομίας, αλλά και άλλων παραγόντων, όπως είναι η μεταβολή του κόστους ευκαιρίας της διακράτησης μετρητών, η μεταβολή του προσδοκώμενου κατά κεφαλή εισοδήματος και ο εκσυγχρονισμός του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Επομένως, η αξιοπιστία της μεθόδου Gutmann είναι περιορισμένη. Παρά ταύτα, η μέθοδος έχει τύχει ευρύτατης εφαρμογής.

(6) Η συναλλακτική μέθοδος ή η μέθοδος Feige. Βασική υπόθεση της συναλλακτικής μεθόδου, η οποία αναπτύχθηκε από τον Feige (1979), είναι ότι διαχρονικά υπάρχει μια σχετικά σταθερή σχέση μεταξύ του όγκου των μη χρηματοπιστωτικών (non-financial) συναλλαγών και του εισοδήματος που παράγεται από αυτές (Feige, 1981, σ. 209). Η μέθοδος Feige στηρίζεται στην εξίσωση ανταλλαγής του Fisher:

$$M_1 V (=CV_1 + DV_2) = PT$$

όπου $M_1 (=C+D)$ είναι η ποσότητα του χρήματος τόσο με τη μορφή μετρητών, C, όσο και με τη μορφή καταθέσεων όψεως D, ενώ V είναι η κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος, η οποία εκτιμάται χωριστά για το C (ήτοι V_1) και για το D (ήτοι V_2), P είναι το γενικό επίπεδο των τιμών και T ο όγκος των συναλλαγών (εξαιρείται ο αντιπραγματισμός).

Επιπλέον, υποτίθεται ότι

$$PT = kY_n \text{ όπου } Y_n = Y_o + Y_h$$

όπου Y_n είναι το συνολικό ονομαστικό ή χρηματικό προϊόν

όπου η μεταβολή του έτους βάσης από το 1964 στο 1963 δίνει αρνητική εκτίμηση της παραοικονομίας για το 1974 (M. O'Higgins, 1981, πίνακας 3).

ή εισόδημα, το οποίο αποτελείται από το άθροισμα του επίσημου GNP, Y_o , και την παραοικονομία, Y_h , ενώ το k είναι μια παράμετρος.

Ο συνδυασμός των δύο σχέσεων δίνει ότι

$$CV_1 + DV_2 = kY_n$$

από όπου έχουμε ότι

$$Y_n = \frac{CV_1 + DV_2}{k}$$

Αν είναι γνωστές οι τιμές των C , D , V_1 , V_2 και k , είναι δυνατή η εκτίμηση του Y_n . Η τιμή της παραμέτρου k δίνεται από το λόγο PT/Y_n κατά ένα επιλεγέν έτος δάσης, κατά το οποίο θεωρείται «κανονικός», ήτοι δεν υπήρχε παραοικονομία ($Y_h = 0$, οπότε $Y_n = Y_o$ και $PT/Y_n = PT/Y_o$). Έτσι, για οποιοδήποτε έτος, η διαφορά μεταξύ Y_n και Y_o παρέχει μια εκτίμηση της παραοικονομίας. Ο Feige, λοιπόν, υποθέτει ότι αν δεν υπήρχε παραοικονομία, ο λόγος PT/Y_o θα παρέμενε διαχρονικά σταθερός.

Οι σημαντικότερες αδυναμίες της μεθόδου αναφέρονται, πρώτον, στην υπόθεση της ύπαρξης ενός έτους δάσης κατά το οποίο δεν υπήρχε παραοικονομία (για τις ΗΠΑ, ο Feige υποθέτει ότι το έτος αυτό ήταν το 1939), δεύτερον στη διαχρονική σταθερότητα του «κανονικού» λόγου PT/Y_o , ήτοι στην υπόθεση της σταθερότητας της παραμέτρου k , και τρίτον, ως προς την εκτίμηση των V_1 και V_2 . Όπως επισημαίνει ο Schneider, «παρά το ότι η προσέγγιση αυτή είναι θεωρητικά αρκετά ελκυστική, οι εμπειρικές προϋποθέσεις που είναι αναγκαίες ώστε να εξαχθούν αξιόπιστες εκτιμήσεις είναι τόσο δύσκολο να ικανοποιηθούν, ώστε η εφαρμογή της είναι δυνατό να οδηγήσει σε αμφίβολα αποτελέσματα» (F. Schneider, 1986, σ. 647).

(iv) *Οι μέθοδοι των προσδιοριστικών παραγόντων/δεικτών.* Πρόκειται για δύο μεθόδους, τη μέθοδο των προσδιοριστικών παραγόντων και τη μέθοδο του συνδυασμού προσδιοριστικών παραγόντων και δεικτών, οι οποίες ανα-

πτύχθηκαν από ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου της Ζυρίχης⁷.

(α) Η μέθοδος των προσδιοριστικών παραγόντων. Η μέθοδος στηρίζεται στην παραδοχή ότι η παραοικονομία είναι μια «απαράτηρητη μεταβλητή» (unobserved variable), H , η οποία επηρεάζεται από διάφορους προσδιοριστικούς παράγοντες D_i ($i=1,2,\dots,n$), όπως είναι το φορολογικό βάρος, το επίπεδο της φορολογικής ηθικής, το βάρος των κρατικών ρυθμιστικών παρεμβάσεων, το ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού, το ποσοστό ανεργίας κ.ά. Στην περίπτωση της απλής γραμμικής παλινδρόμησης, έχουμε ότι κατά το έτος t :

$$H_t = a_1 D_{1t} + a_2 D_{2t} + \dots + a_n D_{nt} + u_t$$

ή

$$H_t = \sum_{i=1}^n a_i D_{it} + u_t$$

όπου οι παράμετροι είναι δυνατό να θεωρηθούν ως συντελεστές στάθμισης:

$$0 \leq a_i \leq 1 \text{ και } \sum_{i=1}^n a_i = 1$$

Επειδή η H αποτελεί απαράτηρητη μεταβλητή, με βάση την παρεχόμενη πληροφόρηση από την οικονομική φιλολογία, διατυπώνονται υποθέσεις ως προς τις τιμές των συντελεστών στάθμισης a_i . Αυτό επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων ως προς το σχετικό (σε σύγκριση με προηγούμενες περιόδους ή άλλες χώρες) μέγεθος της παραοικονομίας (μέθοδος «soft modelling»)⁸. Τα σημαντικότερα σημεία κρι-

7. Αποτελούμενη από τους Frey, Weck-Hanneman και Pommerehne. Βλ. για παράδειγμα, B.S. Frey, H. Weck and W.W. Pommerehne (1982), B.S. Frey and W.W. Pommerehne (1982, 1984), B.S. Frey and H. Weck (1983 a, 1983 b), B.S. Frey and H. Weck-Hanneman (1984) και H. Weck-Hanneman and B.S. Frey (1985).

8. Βλ. E. Kofler and G. Menges (1976).

τικής της μεθόδου αναφέρονται, πρώτον, στην επιλογή των επεξηγηματικών μεταβλητών D_i και των συντελεστών στάθμισης a_i και δεύτερον, στο ότι επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων μόνον ως προς το σχετικό και όχι το απόλυτο μέγεθος της παραοικονομίας, η εκτίμηση του οποίου καθιστά αναγκαία την προσφυγή σε άλλη μέθοδο⁹.

(6) *Η μέθοδος του συνδυασμού προσδιοριστικών παραγόντων και δεικτών*. Η μέθοδος στηρίζεται στην παραδοχή ότι η «απαράτηρητη μεταβλητή» της παραοικονομίας, αφ' ενός επηρεάζεται από ορισμένα αίτια ή προσδιοριστικούς παράγοντες (το φορολογικό βάρος, το επίπεδο φορολογικής ηθικής, ο βαθμός κρατικών ρυθμιστικών παρεμβάσεων, το ποσοστό ανεργίας, το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης κ.ά.) και αφ' ετέρου επηρεάζει διάφορες μακροοικονομικές μεταβλητές που θεωρούνται δείκτες του μεγέθους της (ο ρυθμός μεταβολής του επίσημου GDP, το επίσημο ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού, ο μέσος επίσημος χρόνος εργασίας κ.ά.), γεγονός που καθιστά δυνατή την εκτίμηση των άγνωστων παραμέτρων ή συντελεστών στάθμισης a_i με τη χρησιμοποίηση της διαδικασίας LISREL¹⁰. Η μέθοδος αυτή επιτρέπει τον προσδιορισμό του σχετικού μεγέθους της παραοικονομίας. Η εκτίμηση του απόλυτου μεγέθους της παραοικονομίας καθιστά αναγκαία την προσφυγή σε άλλη μέθοδο¹¹.

9. Οι αδυναμίες αυτές αναγνωρίζονται και από τους ερευνητές που ανέπτυξαν τη μέθοδο. Βλ. H. Weck-Hanneman and B.S. Frey (1985, σ. 97).

10. Η διαδικασία εκτίμησης LISREL (linear interdependent structural relationship) είναι μια γενίκευση της διαδικασίας εκτίμησης MIMIC (multiple indicators multiple causes) και αποτελείται από δύο τμήματα, το υπόδειγμα μέτρησης, το οποίο συνδέει τις «απαράτηρητες μεταβλητές» (το μέγεθος της παραοικονομίας) με τους παρατηρούμενους δείκτες και το διαρθρωτικό υπόδειγμα που εξειδικεύει τις αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ των «απαράτηρητων μεταβλητών». Βλ. K.G. Jöreskog (1969) και K.G. Jöreskog and M. Van Thillo (1973).

11. Για τις εκτιμήσεις της παραοικονομίας σε 17 χώρες του ΟΟΣΑ, οι συγγραφείς χρησιμοποιούν τις εκτιμήσεις του J.T. Klovland (1980), για το μέγεθος της παραοικονομίας στη Νορβηγία και τη Σουηδία, οι οποίες στηρίζονται στη μέθοδο της ζήτησης χρήματος, η ανάλυση της οποίας ακολουθεί (B.S. Frey and W.W. Pommerehne (1984, σ. 19)).

Το βασικό πλεονέκτημα της μεθόδου είναι ότι λαμβάνει ταυτόχρονα υπόψη τα πολλαπλά αίτια της παραοικονομίας και τις πολλαπλές της επιδράσεις στους οικονομικούς δείκτες. Οι αδυναμίες της μεθόδου αναφέρονται: Πρώτον, στην εξεύρεση αξιόπιστων στοιχείων όσον αφορά τους προσδιοριστικούς της παράγοντες και ιδιαίτερα ως προς το επίπεδο της φορολογικής ηθικής και το βαθμό των κρατικών ρυθμιστικών παρεμβάσεων. Δεύτερον, στη χρησιμοποίησή της για ανάλυση χρονολογικών σειρών, δηλαδή για την περίπτωση μιας συγκεκριμένης χώρας και για μια συγκεκριμένη περίοδο (F. Schneider, 1986, σ. 649). Τρίτον, στο ότι οι υποτιθέμενοι δείκτες της παραοικονομίας σχετίζονται με αυτήν μόνον έμμεσα, γεγονός που επισημαίνει ο Smith, τονίζοντας πως είναι δυνατό να διαπιστωθεί η ύπαρξη μιας στατιστικά σημαντικής σχέσης μεταξύ αιτιωδών παραγόντων και δεικτών, η οποία να οφείλεται σε παράγοντες μη συνδεδεμένους με την παραοικονομία (S. Smith, 1986, σ. 38). Τέλος, η διάκριση μεταξύ αιτίων (ή προσδιοριστικών παραγόντων) και επιδράσεων (ή δεικτών) της παραοικονομίας δεν μπορεί παρά να είναι χαλαρή. Οι προσδιοριστικοί παράγοντες που εξειδικεύονται επηρεάζονται από την παραοικονομία. Όπως παραδέχονται και οι Frey και Weck, μια αύξηση των φορολογικών συντελεστών είναι πιθανόν να μην οδηγήσει μόνον στην αύξηση της παραοικονομίας, αλλά και η αύξηση της παραοικονομίας είναι δυνατό να παρακινήσει τους φορείς της κρατικής πολιτικής να αυξήσουν τους φορολογικούς συντελεστές προκειμένου να επιτύχουν τη χρηματοδότηση ενός δεδομένου μεγέθους δημοσίων δαπανών. Υποθέτουν όμως ότι αυτή η «αντίστροφη αιτιότητα», όπως την αποκαλούν, είναι σχετικά μικρού μεγέθους σε σύγκριση με εκείνη της άλλης κατεύθυνσης και ότι επομένως μπορεί να αγνοηθεί σ' αυτό το στάδιο της έρευνας (B.S. Frey and H. Weck, 1983 a, σ. 29)¹². Οι σχέσεις μεταξύ αιτίων και επιδράσεων στη μέθοδο αυτή στη-

---

12. Διατυπώνουν όμως ορισμένες προτάσεις όσον αφορά την κατασκευή ενός αλληλοεξαρτούμενου συστήματος (B.S. Frey and H. Weck, 1983 a, σσ. 39-40).

ρίζονται σε a priori παραδοχές και δεν αποδεικνύονται με εμπειρικούς ελέγχους αιτιότητας (Γ. Βαβούρας και Α. Κούτρης, 1988, σ. 74).

(v) *Οι μέθοδοι της ζήτησης χρήματος.* Η περισσότερη γνωστή μέθοδος της ζήτησης χρήματος είναι η μέθοδος Tanzi. Ο Tanzi, υποθέτοντας ότι η παραοικονομική δραστηριότητα είναι άμεση συνέπεια της υψηλής φορολογίας και αποδεχόμενος ότι οι μεταβολές της ζήτησης χρήματος δεν προέρχονται αποκλειστικά από την επίδραση της παραοικονομίας αλλά και από άλλους παράγοντες, χρησιμοποιεί οικονομικά υποδείγματα για τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ της ζήτησης χρήματος και ορισμένων επεξηγηματικών μεταβλητών, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και εκείνη της φορολογίας, που ο Tanzi αποδέχεται ότι συλλαμβάνει την επίδραση της παραοικονομίας στη ζήτηση χρήματος.

Ο Tanzi εξειδίκευσε το εξής εμπειρικό λογαριθμικό υπόδειγμα (V. Tanzi, 1980, σσ. 441-442 και V. Tanzi, 1983, σσ. 289-290):

$$\ln(C/M_2)_t = a_0 + a_1 \ln T_t + a_2 \ln(WS/NI)_t + a_3 \ln R_t + a_4 \ln Y_t + \varepsilon_t$$

όπου η μεταβλητή C αντιπροσωπεύει τα μετρητά, η M_2 τη συνολική ρευστότητα της οικονομίας, ήτοι τα μετρητά, τις καταθέσεις όψεως και τις καταθέσεις προθεσμίας, η T το επίπεδο της φορολογίας, η WS/NI τη συμμετοχή των μισθών και ημερομισθίων, WS , στο εθνικό εισόδημα, NI , η R το επιτόκιο καταθέσεων προθεσμίας, η Y το πραγματικό κατά κεφαλή εισόδημα ενώ το ε είναι ένας όρος σφάλματος.

Για οποιοδήποτε έτος t , η εκτίμηση της παραοικονομίας σύμφωνα με τη μέθοδο Tanzi γίνεται ως εξής (V. Tanzi, 1980, σσ. 444-450 και V. Tanzi, 1983, σ. 293): Από παλινδρομήσεις της παραπάνω μορφής¹³, εκτιμάται η προβλεπό-

13. Σημειώτέον ότι ο Tanzi εκτίμησε το μέγεθος της παραοικονομίας στις ΗΠΑ χρησιμοποιώντας δύο εναλλακτικά μέτρα του φορολογικού βάρους, ένα σταθμισμένο μέσο φορολογικό συντελεστή και το λόγο του συνολικού

μενη τιμή του λόγου C/M_2 . Κατόπιν, χρησιμοποιώντας την πραγματική τιμή του M_2 για το συγκεκριμένο έτος, εκτιμάται το προβλεπόμενο επίπεδο διακρατούμενων μετρητών, $\hat{C}_t$. Κατόπιν, υποθέτοντας ότι η τιμή της μεταβλητής της φορολογίας είναι ίση με το μηδέν, ενώ οι παράμετροι των άλλων μεταβλητών παραμένουν αμετάβλητες, λαμβάνεται μια άλλη εκτιμώμενη τιμή του επιπέδου διακράτησης μετρητών, $\tilde{C}_t$. Η διαφορά $\hat{C}_t - \tilde{C}_t$ δίνει μια εκτίμηση των μετρητών που χρησιμοποιούνται στην παραοικονομία ή του «παράνομου χρήματος». Η διαφορά μεταξύ της συνολικής προσφοράς χρήματος $M_{It} (= C_t + D_t)$ και $(\hat{C}_t - \tilde{C}_t)$ παρέχει μια εκτίμηση του «νόμιμου χρήματος» που χρησιμοποιείται στις συναλλαγές. Η διαίρεση του GNP προς το νόμιμο χρήμα παρέχει μιαν εκτίμηση της εισοδηματικής κυκλοφοριακής ταχύτητας του νόμιμου χρήματος. Τέλος, υποθέτοντας ότι η εισοδηματική κυκλοφοριακή ταχύτητα του παράνομου χρήματος είναι ίση με εκείνην του νόμιμου, μπορεί να εκτιμηθεί το μέγεθος της παραοικονομίας, πολλαπλασιάζοντας το παράνομο χρήμα με την κυκλοφοριακή ταχύτητα του χρήματος.

Οι σημαντικότερες ατέλειες της μεθόδου Tanzi είναι, πρώτον, ότι θεωρεί πως μοναδικός προσδιοριστικός παράγων της παραοικονομίας είναι το κίνητρο της φοροδιαφυγής, δεύτερον, ότι η εισοδηματική κυκλοφοριακή ταχύτητα του παράνομου χρήματος είναι ίση με εκείνην του νόμιμου και ότι, επιπλέον, παραμένει σταθερή διαχρονικά και τρίτον, η αποδοχή ότι το φορολογικό βάρος, ήτοι το ύψος της φορολογίας, αποτελεί το μοναδικό προσδιοριστικό παράγοντα της φοροδιαφυγής, η οποία όμως επηρεάζεται και από άλλους παράγοντες, όπως από το επίπεδο της φορολογικής ηθικής και τις δυνατότητες περιορισμού της ροπής για φοροδιαφυγή από τις αρμόδιες αρχές.

φόρου εισοδήματος μείον την πίστωση φόρου προς το δηλωμένο εισόδημα. Βλ. V. Tanzi (1983, σσ. 292-293).

Παραπομπές στη βιβλιογραφία

- Barthelemy, P. (1988), «The Macroeconomic Estimates of the Hidden Economy: A Critical Analysis», *Review of Income and Wealth*, Series 34, No 2, pp. 183-208.
- Cagan, P. (1958), *The Demand for Currency Relative to Total Money Supply*, NBER, Occasional Paper 62, N.Y.
- Carson, C.S. (1984), «The Underground Economy: An Introduction», *Survey of Current Business*, Vol. 64, No 5, pp. 21-37 and No 7, pp. 106-118.
- Carter, M. (1984), «Issues in the Hidden Economy – A Survey», *The Economic Record*, Vol. 60, No 170, pp. 209-221.
- Feige, E.L. (1979), «How Big is the Irregular Economy?», *Challenge*, Vol. 22, No 5, pp. 5-13.
- Feige, E.L. (1981), «The UK's Unobserved Economy: A Preliminary Assessment», *Journal of Economic Affairs*, Vol. 1, No 4, pp. 205-212.
- Frey, B.S. and Pommerehne, W.W. (1982), «Measuring the Hidden Economy: Though This Be Madness, There Is Method in It», in Tanzi, V. (ed.), *The Underground Economy in the United States and Abroad*, Lexington Books, Lexington, pp. 3-27.
- Frey, B.S. and Pommerehne, W.W. (1984), «The Hidden Economy: State and Prospects for Measurement», *The Review of Income and Wealth*, Vol. 30, No 1, pp. 1-23.
- Frey, B.S. and Weck, H. (1983 a), «Estimating the Shadow Economy: A "Naïve" Approach», *Oxford Economic Papers*, Vol. 35, No 1, pp. 23-44.
- Frey, B.S. and Weck, H. (1983 b), «What Produces a Hidden Economy? An International Cross Section Analysis», *Southern Economic Journal*, Vol. 49, pp. 822-833.
- Frey, B.S. and Weck-Hanneman, H. (1984), «The Hidden Economy as an "Unobserved" Variable», *European Economic Review*, vol. 26, No 1, pp. 33-53.
- Frey, B.S., Weck, H. and Pommerehne, W.W. (1982), «Has the Shadow Economy Grown in Germany? An Explanatory Study», *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 118, No 4, pp. 499-524.
- Gutmann, P.M. (1977), «The Subterranean Economy», *Financial Analyst Journal*, 34, pp. 26-27 and 34.
- Jöreskog, K.G. (1969), «A General Approach to Confirmatory Maximum Likelihood Factor Analysis», *Psychometrika*, Vol. 34, pp. 183-202.
- Jöreskog, K.G. and Van Thillo, M. (1973), *LISREL: A General Computer Program for Estimating a Linear Structural Equation System Invol-*

- ving *Multiple Indicators of Unobserved Variables*, Dept. of Statistics, Univ. of Uppsala, Research Report 73-5.
- Kirchgässner, G. (1983), «Size and Development of the West German Shadow Economy, 1955-1980», *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, Vol. 139, pp. 197-214.
- Klovland, J.T. (1980), *In Search of the Hidden Economy: Tax Evasion and the Demand for Currency in Norway and Sweden*, Mimeo, Norwegian School of Economics and Business Administration, Bergen.
- Kofler, E. and Menges, G. (1976), *Entscheidungen bei unvollständiger Information*, Springer, Berlin.
- Νεγρεπόντη-Δελιδάνη, Μ. (1990), *Η Οικονομία της Παραοικονομίας στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- O'Higgins, M. (1981), «Aggregate Measures of Tax Evasion: An Assessment», *British Tax Review*, Vol. 5, pp. 286-302.
- Παυλόπουλος, Π. (1987), *Η Παραοικονομία στην Ελλάδα: Μια Πρώτη Ποσοτική Οριοθέτηση*, IOBE, Αθήνα.
- Παυλόπουλος, Π. (1989), «Φορολογικό Βάρος, Μέγεθος Δημόσιου Τομέα και Παραοικονομία: Εμπειρική Ανάλυση», σε Γ.Α. Προδόπουλος (επιμ.), *Προτεραιότητες Δημοσιονομικής Πολιτικής*, IOBE, Αθήνα, σσ. 11-54.
- Schneider, F. (1986), «Estimating the Size of the Danish Shadow Economy using the Currency Demand Approach: An Attempt», *Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 88, No 4, pp. 643-668.
- Smith, S. (1986), *Britain's Shadow Economy*, Clarendon Press, Oxford.
- Tanzi, V. (1980), «The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications», *Banca Nazionale del Lavoro*, Vol. 33, No 135, pp. 427-453.
- Tanzi, V. (1983), «The Underground Economy in the United States: Annual Estimates, 1930-80», *IMF-Staff Papers*, Vol. 30, No 2, pp. 283-305.
- Βαβούρας, Γ. και Κούτρης, Α. (1988), «Παραοικονομία: Θεωρητική και Μεθοδολογική Προσέγγιση, Μέρος Α: Έννοια, Αίτια και Μέθοδοι Μέτρησης της Παραοικονομίας, Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας, No 3, σσ. 39-78.
- Βαβούρας, Γ. και Κούτρης, Α. (1989), «Παραοικονομία: Θεωρητική και Μεθοδολογική Προσέγγιση, Μέρος Β: Επέκταση, Επίδραση και Έλεγχος της Παραοικονομίας, Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας, No 4, σσ. 55-76.
- Βαβούρας, Γ. (1989), «Παραοικονομία και Οικονομική Πολιτική: Αλληλοεξαρτήσεις, ΘΕΣΕΙΣ, No 29.
- Weck-Hanneman, H. and Frey, B.S. (1985), «Measuring the Shadow Economy: The Case of Switzerland», in Gaertner, W. and Wenig, A. (eds), *The Economics of the Shadow Economy*, Springer-Verlag, Berlin, pp. 76-103.

ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ: ΜΙΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

του Κ.Γ.Ρ. Matthews*
μετάφραση Γιάννη Βαβούρα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παραοικονομία έχει περιγραφεί σαν κάτι παρόμοιο με ένα κομμάτι του πλανήτη Ερμή – γνωρίζεις ότι υπάρχει αλλά δεν μπορείς να το αγγίξεις. Από τη φύση της, η παραοικονομία είναι κάτι που δεν επιδέχεται μέτρηση και χωρίς μέτρηση δεν μπορούμε να ξέρουμε ποτέ κατά πόσον είναι κάτι πραγματικά σημαντικό ή όχι. Εάν η παραοικονομία είναι σημαντική, και υπάρχει αρκετή ανέκδοτη μαρτυρία περί τούτου, τότε αυτό εγείρει σημαντικές ερωτήσεις γύρω από το πραγματικό μέγεθος του προϊόντος της οικονομίας, το νόημα της ανεργίας, τη διάθεση του χρόνου ανάπαυσης και ακόμη γύρω από τη φτώχεια και την ανισότητα. Η ύπαρξή της δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Το γεγονός ότι η παραοικονομία είναι το αντικείμενο επίσημου σχολιασμού, διερεύνησης εκ μέρους των μέσων μαζικής επικοινωνίας και ακαδημαϊκής έρευνας είναι πραγματική μαρτυρία της ύπαρξής της. Εκείνο που αμφισβητείται είναι το μέγεθος και η σημασία της, τα βασικά της αίτια και η μεγέθυνσή της κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες.

---

* Ο συγγραφέας είναι από το 1978 Λέκτωρ Νομισματικής Οικονομικής στο Τμήμα Οικονομίας και Λογιστικής του Πανεπιστημίου του Liverpool και από το 1979 Αναπληρωτής Διευθυντής Έρευνας του Liverpool Macroeconomic Research Group.

Η εργασία αυτή θα εξετάσει τις υπάρχουσες ενδείξεις υπέρ μιας ακμάζουσας παραοικονομίας και τη μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε σε διάφορες μελέτες για τη διερεύνηση του μεγέθους της. Η εργασία αρχίζει με τον ορισμό και την περιγραφή ενός αναλυτικού πλαισίου, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στην οικονομική θεωρία και τα μικρο-θεμέλια. Δεύτερον, ερευνά τις υφιστάμενες ενδείξεις όσον αφορά την παραοικονομία, οι περισσότερες από τις οποίες είναι κατ' ανάγκη δευτερογενείς. Όμως, οι περισσότεροι, συμπεριλαμβανόμενου και του συγγραφέα της παρούσας εργασίας, είναι σε θέση να διατυπώσουν κάποιες απόψεις αναφορικά με την παραοικονομία βασισμένες σε πρωτογενή εμπειρία. Δύο άλλες κατηγορίες ενδείξεων προέρχονται από μακροοικονομικά στοιχεία και από στοιχεία που παρέχουν έρευνες. Τρίτον, η εργασία εξετάζει τις λίγες απόπειρες άμεσης μέτρησης της παραοικονομίας και καταλήγει με τη διατύπωση ορισμένων απόψεων αναφορικά με τις επιπτώσεις της παραοικονομίας στη θεωρία της οικονομικής μέτρησης, την ευημερία και την άσκηση πολιτικής.

ΜΙΑ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ

α) Ορολογία

Υπάρχουν τόσοι όροι της παραοικονομίας όσοι και οι ορισμοί της. Στην επισκόπηση του ο Adrian Smith (1981) αναφέρει την «underground economy», «hidden economy», «informal economy», «moonlight economy» ή «travail noir» ή «Schattenwirtschaft» ή «Lavoro sommerso» κ.ο.κ. Κάθε όρος έχει κατά τι διαφορετικό περιεχόμενο από τους άλλους και διάφοροι ερευνητές προσδίδουν διαφορετικό περιεχόμενο στον ίδιο όρο. Κατ' ορισμένους, ο όρος «άτυπη οικονομία» («informal economy») καλύπτει την οικιακή δραστηριότητα, τις κλοπές των εργαζομένων από τους χώρους εργασίας τους και το αδήλωτο εισόδημα από την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών¹. Άλλοι περιλαμβάνουν τη

---

1. Gershuny (1979).

δραστηριότητα από τα ναρκωτικά και την πορνεία ως τμήμα της «υπόγειας οικονομίας» («underground economy»)². Ο καλύτερος τρόπος σύγκλισης προς ένα ορισμό είναι το να διευκρινιστεί κατ' αρχήν τι δεν είναι. Θα ήταν πολύ απλό να οριστεί η παραοικονομία ως το σύνολο των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται αλλά δεν καταγράφονται – μολονότι ο Feige (1979) πλησιάζει προς έναν τέτοιο ορισμό. Αυτός θα ήταν ο γενικότερος απ' όλους. Ο ορισμός που έδωσε ο Tanzi (1980) παραμένει στο πλαίσιο της εθνικολογιστικής μεθόδου. Η παραοικονομία είναι «GNP που, εξαιτίας της εξ ολοκλήρου ή εν μέρει μη δήλωσής του, δεν μετριέται από τις επίσημες στατιστικές». Στον ορισμό αυτόν ο Tanzi περιλαμβάνει την εγκληματική δραστηριότητα, όπως είναι η διακίνηση ναρκωτικών, η παράνομη χαρτοπαιξία και η πορνεία. Αυτός είναι γενικά ο πιο αποδεκτός ορισμός. Για παράδειγμα, ο Macafee (1980) ορίζει την παραοικονομία ως το μη καταγραφόμενο εισόδημα συντέλεστών παραγωγής που περιλαμβάνεται στο μέτρο του GDP. Ο ορισμός αυτός περιλαμβάνει επίσης εισόδημα από παράνομη δραστηριότητα. Η διαφορά μεταξύ του ευρέως ορισμού του Feige και του στενότερου ορισμού των Tanzi-Macafee είναι ότι ο πρώτος περιλαμβάνει στοιχεία που εξ ορισμού δεν περιλαμβάνονται στους εθνικούς λογαριασμούς, όπως η οικιακή εργασία και η αυτοεξυπηρέτηση. Ο δεύτερος ορισμός περιλαμβάνει μόνο στοιχεία που θα ήταν τμήμα της εθνικολογιστικής διαδικασίας αλλά δεν μετρούνται. Όπως αναγνωρίζει κάθε σπουδαστής οικονομικών, οι υπηρεσίες μιας νοικοκυράς ή η αυτοεξυπηρέτηση συνιστούν «προστιθέμενη αξία», αλλά επειδή αυτή δεν είναι αντικείμενο εμπορίου, δεν καταγράφεται ως τμήμα του εθνικού εισοδήματος. Όμως, αν η ίδια δραστηριότητα διενεργείται από μια οικιακή βοηθό ή έναν τεχνίτη, τότε συνιστά τμήμα του εθνικού εισοδήματος³ και, αν δεν καταγράφεται, είναι τμήμα της παραοικονομίας. Το οικονομικό κίνητρο είναι φανερά σημαντικό σ' αυτό το παρὰ-

2. Simon and Witte (1982).

3. Nordhaus and Tobin (1972).

δειγμα. Μια σύζυγος δεν έχει κανένα κίνητρο να αποκρύψει την αξία των υπηρεσιών της ή ένα άτομο να μην καταγράψει την εργασία του στα πλαίσια της αυτοεξυπηρέτησης. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο κρατικός στατιστικολόγος είναι να συλλέξει αυτήν την πληροφόρηση και να προσδώσει σ' αυτήν χρηματική αξία. Για τους λόγους αυτούς, αγνοούνται τέτοιες δραστηριότητες στην εκτίμηση του εθνικού εισοδήματος. Αν η δραστηριότητα είναι αντικείμενο εμπορίου και δηλώνεται από τον παραγωγό, καταγράφεται από τις φορολογικές αρχές ή αν είναι κάτω από το φορολογικό όριο, εκτιμάται από τις έρευνες των νοικοκυριών. Η δόση της μη δήλωσης είναι είτε το ότι το λαμβανόμενο εισόδημα είναι κάτω του φορολογικού ορίου, οπότε θεωρείται ασήμαντο για να καταγραφεί, είτε ότι το λαμβανόμενο εισόδημα είναι φορολογητέο, οπότε δεν δηλώνεται προκειμένου να αποφευχθεί η καταβολή φόρου. Αντί της εφαρμογής ad hoc ορισμών, το οικονομικό κίνητρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διατύπωση ενός λογικότερου και λειτουργικότερου ορισμού.

Η μη δήλωση των συναλλαγών είναι ένα αναγκαίο αλλά όχι και ικανό κριτήριο. Πολλές συναλλαγές που δημιουργούν προστιθέμενη αξία, γιατί βελτιώνουν την ευημερία, δεν θα μπορούσαν να παραχθούν στα πλαίσια της επίσημης οικονομίας εξαιτίας του νομικού τους status. Μπορεί να υποστηριχτεί ότι οι συναλλαγές που αφορούν τα ναρκωτικά ή την πορνεία βελτιώνουν την ευημερία και ως εκ τούτου έχουν «προστιθέμενη αξία»⁴, αλλά η μη δήλωσή τους είναι άσχετη με το κίνητρο της φοροδιαφυγής. Μολονότι η χρηματική ανταλλακτική αξία των δραστηριοτήτων που αφορούν τα ναρκωτικά ή την πορνεία είναι σημαντική, δεν μπορεί να θεωρηθεί τμήμα της παραοικονομίας, γιατί είναι εγγενώς παράνομη και δεν θα παραγόταν στα πλαίσια της επίσημης οικονομίας σε οποιοδήποτε επίπεδο φορολογίας⁵.

---

4. Για παράδειγμα, Becker and Murphy (1988).

5. Το οικονομικό κίνητρο της εγκληματικής δραστηριότητας είναι παρόμοιο με εκείνο της παραοικονομικής δραστηριότητας κατά το ότι συνεπάγεται την επιλογή μεταξύ χαμηλού, αλλά βέβαιου, εισοδήματος και υψη-

Η διάκριση με βάση το κίνητρο είναι σημαντική. Το κίνητρο της ανάπτυξης εγκληματικής δραστηριότητας είναι παρόμοιο με εκείνο της παραγωγής μη καταγραφόμενων αγαθών και υπηρεσιών, αλλά εκείνο που καθιστά τα ναρκωτικά και την πορνεία «υπόγεια» είναι κυρίως το νομικό τους status, ενώ η «υπόγεια» παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, τα οποία υπό κανονικές συνθήκες θα παράγονταν στην επίσημη οικονομία, έχει ως βασικό κίνητρο τη φοροδιαφυγή. Αυτό δεν σημαίνει ότι, αν η υψηλών απολαβών εγκληματική δραστηριότητα ενομιμοποιόταν, τα άτομα που την αναπτύσσουν δεν θα προσπαθούσαν να διαφύγουν τη φορολογία ή ότι η φορολογία δεν επηρεάζει την εγκληματική δραστηριότητα στο όριο. Θα υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ εγκληματικής δραστηριότητας και φορολογικών συντελεστών, αλλά δεν θα μπορούσαν να διαμορφωθούν άριστες φορολογικές πολιτικές, που θα οδηγούσαν τη διακίνηση ναρκωτικών και την πορνεία στην επίσημη οικονομία⁶.

Λαμβάνοντας υπόψη το οικονομικό κίνητρο στη διενέργεια συναλλαγών στην παραοικονομία, θα έπρεπε να είναι φανερό ότι οι μη χρηματικές συναλλαγές (αντιπραγματισμός) έχουν επίσης «προστιθέμενη αξία» και είναι δυνάμει φορολογητέες. Συναλλαγές με τη μορφή του αντιπραγματισμού θα μπορούσαν να διενεργηθούν στην επίσημη οικονομία και η μη δήλωσή τους θα είχε και πάλι ως κίνητρο τη φοροδιαφυγή. Στο σχήμα 1 γίνεται η διευκρίνιση των ορίων μεταξύ της παραοικονομίας και της άλλης μη καταγραφόμενης δραστηριότητας. Η συνολική δραστηριότητα

λού, αλλά διακινδυνευόμενου, εισοδήματος – βλ. Becker (1968). Οι φορολογικοί συντελεστές επηρεάζουν το εισόδημα από μη εγκληματική δραστηριότητα και επομένως επηρεάζουν την εγκληματική συμπεριφορά στο όριο. Όμως, ένα μεγάλο μέρος της εγκληματικής συμπεριφοράς δεν δελτιώνει την ευημερία, με την έννοια του ότι είναι ένα κέρδος εμπορίου, ενώ η παραοικονομική δραστηριότητα δελτιώνει την ευημερία.

6. Μολονότι η φορολογική πολιτική θα μπορούσε να επηρεάσει την ποσότητα των πόρων που διαθέτονται σε εγκληματική δραστηριότητα. Για παράδειγμα, ένας αρκετά χαμηλός φορολογικός συντελεστής θα μπορούσε να παρακινήσει μια πόρνη να γίνει σερβιτόρα μπαρ στην επίσημη οικονομία.

Μη εγχρήματες

Σχήμα 1

που διευκρινίζεται θα έπρεπε, κατ' αρχήν, να αποτελεί τμήμα του εθνικού εισοδήματος, σύμφωνα με τον ορισμό του Feige. Τα τμήματα 1, 2 και 3 συνιστούν τον ορισμό των Tanzi-Macafee, ενώ η σκιασμένη περιοχή οριοθετεί το τι θεωρείται τμήμα της παραοικονομίας, σύμφωνα με το λειτουργικό ορισμό που χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία⁷.

Ορισμός: Παραοικονομία είναι η συνολική αξία των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται και ανταλλάσσονται, αλλά δεν καταγράφονται στους εθνικούς λογαριασμούς με σκοπό την αποφυγή της φορολογίας ή κάποιου άλλου είδους δημοσιονομικής ποινής.

Σε αντίθεση με το γενικό ορισμό της έννοιάς της, κατά

7. Βλ. επίσης Matthews (1982).

τον οποίο η παραοικονομία συνίσταται από όλη τη μη καταγραφόμενη δραστηριότητα, συμπεριλαμβανόμενης της εγκληματικής, ο παραπάνω ορισμός επιτρέπει τη μικροοικονομική ανάλυση, η οποία συσχετίζει την παραοικονομική δραστηριότητα με παρατηρούμενες μεταβλητές, όπως είναι οι φορολογικοί συντελεστές.

b) Μικρο-θεμέλια

Η πρωτοπόρος εργασία στα μικρο-οικονομικά της φοροδιαφυγής είναι το άρθρο των Allingham και Sandmo (1972)⁸. Το υπόδειγμα στηρίζεται σε στοιχεία της οικονομικής της εγκληματικής συμπεριφοράς (Becker 1968) και του υποδείγματος της άριστης επιλογής χαρτοφυλακίου (Arrow 1970, Mossin 1968, Cowell 1975 και άλλοι). Οι υποθέσεις του υποδείγματος είναι ότι, πρώτον, το άτομο έχει ένα δεδομένο εισόδημα W , το οποίο υπόκειται σε φορολογία. Δεύτερον, ο φόρος έχει έναν αναλογικό συντελεστή τ . Τρίτον, υπάρχει η πιθανότητα π να ανακαλυφθεί η φοροδιαφυγή. Τέταρτον, εάν ανακαλυφθεί ότι αποκρύπτεται το εισόδημά του, το άτομο αντιμετωπίζει μια αναλογική ποινή θ . Τέλος, το άτομο έχει μια συνάρτηση ευημερίας της μορφής Vob Neumann-Morgenstern, που είναι κοίλη ως προς το εισόδημα.

Ο φορολογούμενος έχει να επιλέξει μεταξύ δύο στρατηγικών: Μπορεί να δηλώσει το πραγματικό του εισόδημα και να λάβει $W(1-\tau)$ μετά τη φορολογία ή μπορεί να δηλώσει X , το οποίο είναι λιγότερο από το πραγματικό του εισόδημα. Το άτομο επιλέγει το X , έτσι ώστε να μεγιστοποιήσει:

$$E[U] = (1-\pi)U(W-\tau X) + \pi U(W-\tau X) - \theta(W-X) \quad (1)$$

Τα βασικά συγκριτικά στατιστικά αποτελέσματα είναι

$$\delta X / \delta \pi > 0 \quad (2)$$

$$\delta X / \delta \theta > 0 \quad (3)$$

8. Για επισκόπηση βλ. Cowell (1985).

$$\begin{aligned} \delta X/\delta \tau &< \\ &= 0 \\ &> \end{aligned} \quad (4)$$

Τα αποτελέσματα (2) και (3) είναι προφανή. Μια αύξηση της πιθανότητας εντοπισμού αυξάνει το δηλούμενο εισόδημα (μειώνει τη διαφυγή) και μια αύξηση του συντελεστή της ποινής επίσης αυξάνει το δηλούμενο εισόδημα. Η ασάφεια του αποτελέσματος (4) παρουσιάζεται γιατί, εξαιτίας της υπόθεσης της φθίνουσας απόλυτης απαρέσκειας στην ανάληψη κινδύνου, το αποτέλεσμα υποκατάστασης που ενισχύει τη φοροδιαφυγή μπορεί να υπεραντισταθμιστεί από το εισοδηματικό αποτέλεσμα που μειώνει τη φοροδιαφυγή. Μολονότι οι επιπτώσεις της φορολογίας στη φοροδιαφυγή δεν είναι επακριβώς καθορισμένες, η εφαρμογή αποδεκτών εμπειρικών περιορισμών παρέχει το διαισθητικό αποτέλεσμα ότι η αύξηση των φόρων αυξάνει τη φοροδιαφυγή. Στο Παράρτημα 1 παρουσιάζεται μια διαγραμματική ανάλυση των τριών αποτελεσμάτων.

Σε μια επέκταση αυτού του υποδείγματος, οι Isachsen και Strom (1980) εξετάζουν τις επιπτώσεις των φόρων στην προσφορά εργασίας μεταξύ της καταγραφόμενης οικονομίας και της παραοικονομίας, όταν λαμβάνεται υπόψη η φοροδιαφυγή. Το άτομο δύναται να επιλέξει μεταξύ της ανάπαυσης L και της προσφοράς εργασίας στην καταγραφόμενη οικονομία N_r ή την παραοικονομία N_u ή και στις δύο, υπό τον περιορισμό:

$$Z = L + N_r + N_u$$

όπου το Z είναι ένας εξωγενής περιορισμός του μέγιστου χρόνου εργασίας. Το άτομο επιλέγει N_r και/ή N_u με σκοπό τη μεγιστοποίηση της προσδοκώμενης ευημερίας του.

$$\begin{aligned} E[U] = & (1-\pi)U(W_r N_r(1-\tau) + (W_u+B)N_u, L) + \\ & \pi U(W_r N_r(1-\tau) + (W_u+B)N_u(1-\theta), L) \end{aligned} \quad (5)$$

$$\text{υπό τον περιορισμό } Z = L + N_r + N_u \quad N_r, N_u, L > 0$$

όπου:

W_r είναι οι εβδομαδιαίες αποδοχές στον καταγραφόμενο τομέα

W_u είναι οι εβδομαδιαίες αποδοχές στην παραοικονομία
τ είναι ο αναλογικός φορολογικός συντελεστής

π είναι η πιθανότητα εντοπισμού της φοροδιαφυγής

θ είναι ο συντελεστής ποινής

B είναι το εβδομαδιαίο επίπεδο του επιδόματος ανεργίας αν $N_r=0$

Υπό συνθήκες βεβαιότητας, $\pi=0$, η δυνατή λύση είναι η εξειδίκευση. Δηλαδή $N_r>0$ και $N_u=0$ ή $N_r=0$ και $N_u>0$. Υπό συνθήκες αβεβαιότητας, $\pi>0$, δύο περιπτώσεις είναι δυνατές· είτε η εξειδίκευση είτε η κατάτμηση του χρόνου εργασίας μεταξύ εργασίας στην καταγραφόμενη και την παραοικονομία. Στην τελευταία περίπτωση το άτομο εργάζεται και στους δύο τομείς, τον καταγραφόμενο και τον τομέα της παραοικονομίας, αλλά επειδή δεν έχει καταγραφεί ως άνεργος δεν λαμβάνει επίδομα ανεργίας⁹. Αν $N_r=0$, τότε το άτομο δύναται να λαμβάνει και επίδομα ανεργίας.

Οι πρώτης τάξεως συνθήκες από την (5) δίνουν τις εξής δύο συνθήκες:

$$(1-\pi)U'_Y(Y,L)W_r(1-\tau) + \pi U'_R(R,L)W_r(1-\tau) \\ = (1-\pi)U'_L(Y,L) + \pi U'_L(R,L) \quad (5a)$$

$$(1-\pi)U'_Y(Y,L)(W_u+B) + \pi U'_R(R,L)(W_u+B)(1-\theta) \\ = (1-\pi)U'_L(Y,L) + \pi U'_L(R,L) \quad (5b)$$

$$\text{όπου } Y = W_r N_r(1-\tau) + (W_u+B)$$

$$\text{και } R = W_r N_r(1-\tau) + (W_u+B)(1-\theta)$$

Η εξειδίκευση στην παραοικονομία γίνεται όταν

---

9. Αυτή η περίπτωση αναλύθηκε από τους Isachsen and Strom (1980). Εξειδικεύοντας μια λογαριθμική συνάρτηση ευημερίας, η οποία έχει φθίνουσα απόλυτη απαρέσκεια στην ανάληψη κινδύνου αλλά σταθερή απόλυτη απαρέσκεια στην ανάληψη κινδύνου, λαμβάνουν σαφείς μερικές παραγώγους $\delta N_r/\delta \tau < 0$ και $\delta N_u/\delta \tau > 0$.

$$W_r(1-\tau) < \frac{(W_u+B) [(1-\pi)U'_Y(Y,L) + \pi(1-\theta)U'_R(R,L)]}{(1-\pi)U'_Y(Y,L) + \pi U'_R(R,L)} \quad (6)$$

Η συνθήκη αυτή δηλώνει ότι η εξειδίκευση στην παραοικονομία γίνεται όταν το προσδοκώμενο «με ευημερία σταθμισμένο» μέσο καθαρό ημερομίσθιο στην παραοικονομία είναι υψηλότερο από το καθαρό ημερομίσθιο στην επίσημη οικονομία. Μπορεί να φανεί από την (6) ότι η πιθανότητα ικανοποίησης της συνθήκης αυτής αυξάνει, όσο υψηλότερο είναι το εβδομαδιαίο επίδομα ανεργίας ή όσο υψηλότερος είναι ο φορολογικός συντελεστής. Η περίπτωση αυτή διευκρινίζεται στο Παράρτημα 2.

Η σημασία της μικρο-ανάλυσης είναι ότι επιβεβαιώνει εκείνο που είναι διαισθητικό: Υψηλότεροι φόροι και/ή επιδόματα ανεργίας παρακινούν τα άτομα είτε να μη δηλώνουν τις αποδοχές τους από δεύτερη εργασία ή να γραφτούν στο ταμείο ανεργίας και να εργάζονται στην παραοικονομία. Ως εκ τούτου, το σχετικό μέγεθος της παραοικονομίας θα πρέπει να σχετίζεται θετικά με το φορολογικό συντελεστή και το επίπεδο των πραγματικών επιδομάτων ανεργίας.

Ο φόρος εργασίας του επιχειρηματία προτείνεται ως ένας πρόσθετος προσδιοριστικός παράγων της παραοικονομίας. Όσο υψηλότερος είναι ο φόρος εργασίας (η συμμετοχή των επιχειρηματιών στην κοινωνική ασφάλιση), τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα οι επιχειρηματίες να απασχολούν αδήλωτη εργασία. Όσο μεγαλύτερο είναι το «φορολογικό άνοιγμα», δηλαδή η διαφορά μεταξύ του τι πληρώνει ο επιχειρηματίας και του τι λαμβάνει ο εργαζόμενος, τόσο εντονότερο είναι το κίνητρο και για τους δύο, επιχειρηματία και εργαζόμενο, να συνεργήσουν με σκοπό να λειτουργήσουν στην παραοικονομία. Άλλοι προσδιοριστικοί παράγοντες είναι οι ρυθμίσεις και περιορισμοί που επιβάλλονται από τις αρχές. Ρυθμίσεις που καλύπτουν πρότυπα υγιεινής, ασφάλειας, περιβάλλοντος, παραγωγικών διαδικασιών και ηλικίας επιφέρουν κόστος στους παραγωγούς.

Όσο υψηλότερα είναι αυτά τα κόστη¹⁰, τόσο εντονότερο είναι το κίνητρο της δραστηριοποίησής τους, εξ ολοκλήρου ή εν μέρει, στην παραοικονομία.

ΟΙ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ

α) *Ανέκδοτη μαρτυρία*

Υπάρχουν τρία είδη ενδείξεων σχετικά με την παραοικονομία. Το πρώτο, και πιθανόν το περισσότερο πειστικό, αναφέρεται στην ανέκδοτη μαρτυρία. Οι περισσότεροι μπορούν να διηγηθούν κάποια ιστορία σχετικά με την παραοικονομία. Αν δεν είναι η ιστορία του μηχανικού αυτοκινήτων που κάνει έκπτωση όταν πληρώνεται σε μετρητά, είναι η περίπτωση του κατασκευαστή οικοδομών, του υδραυλικού, του ηλεκτρολόγου ή του εργάτη. Η παραοικονομία αναπτύσσεται με προφορικές συνεννοήσεις, προσωπικές συστάσεις και τοπικές διαφημίσεις. Στις αγροτικές περιοχές, αυτά οργανώνονται σε εποχιακή βάση. Η εποχή της συγκομιδής είναι μια πολύ γνωστή περίοδος για τη μίσθωση ευκαιριακής εργασίας-αμοιβόμενης σε μετρητά. Το έθιμο και η προφορική συνεννόηση είναι η βάση για την οργάνωση της αγοράς. Στις αστικές περιοχές, η παραοικονομία οργανώνεται τοπικά, ώστε να αποκτά φήμη. Οι μικρές επιχειρήσεις και οι αυτοαπασχολούμενοι συνηθίζουν να διαφημίζουν τις υπηρεσίες τους (προθήκες καταστημάτων, τοπικές εφημερίδες και συστάσεις). Οι μικρές ή ακόμη και οι μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις, ιδιαίτερα εκείνες του τομέα των κατασκευών, απασχολούν εργαζόμενους σε ευκαιριακή βάση, πληρώνοντάς τους σε μετρητά και μη καταγράφοντας αυτήν την απασχόληση. Άλλοι τομείς που λειτουργούν σε αυτή τη βάση είναι εκείνοι των τουριστικών επαγγελμάτων, ξενοδοχείων και προμηθειών. Οικογενειακές επιχειρήσεις που απασχολούν τα μέλη τους, χώροι μη ικανοποιητικά αμοιβόμενης εργασίας και οικιακή υπεργο-

10. Υπάρχουν λίγες μελέτες που έχουν προσπαθήσει να εκτιμήσουν το κόστος των ρυθμίσεων. Οι Downing και Lawson (1979) εκτιμούν ότι το κόστος των Ομοσπονδιακών και Πολιτειακών ρυθμίσεων στις ΗΠΑ ανέρχεται περίπου στο 9,4% του GNP.

λαβία είναι επίσης τμήμα της παραοικονομίας. Οδηγούμενη από ανέκδοτη μαρτυρία, η δημοσιογραφική έρευνα έφερε την παραοικονομία στο προσκήνιο του γενικότερου ενδιαφέροντος¹¹. Η έκταση που της δίνεται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και η συζήτηση του φαινομένου της παραοικονομίας στους επίσημους κύκλους είναι μια ένδειξη της σημασίας της. Τον Μάρτιο του 1979, ο Sir William Pile, τότε πρόεδρος του Φορολογικού Συμβουλίου (Board of Inland Revenue), πληροφορούσε την Επιτροπή Δαπανών της Βουλής των Κοινοτήτων ότι μια «όχι μη αποδεκτή» εκτίμηση του μεγέθους της παραοικονομίας είναι ότι ανέρχεται στο 7,5% του GDP. Οι ανέκδοτες ενδείξεις είναι μια πραγματική μαρτυρία της ύπαρξής της.

b) Μακροοικονομικές

Η δεύτερη κατηγορία ενδείξεων προέρχεται από μακροοικονομικές στατιστικές. Στηρίζεται σε δύο πηγές ενδείξεων: 1) τις αποκλίσεις μεταξύ των εθνικολογιστικών μεγεθών και 2) τα νομισματικά στατιστικά στοιχεία. Το πρώτο στοιχείο ένδειξης της παραοικονομίας είναι η απόκλιση μεταξύ της εκτίμησης του GDP με τη μέθοδο της δαπάνης και με τη μέθοδο του εισοδήματος. Η μεγέθυνση της παραοικονομίας υποδηλώνει ότι η επίσημη εκτίμηση του GDP με τη μέθοδο του εισοδήματος, στηριζόμενη σε στατιστικές εσόδων, είναι μεροληπτική προς τα κάτω, προκαλώντας μια απόκλιση μεταξύ του μέτρου της δαπάνης και του εισοδήματος, όπου οι εκτιμήσεις της δαπάνης στηρίζονται σε ανεξάρτητες μελέτες προϋπολογισμών και έρευνες δαπάνης. Στην πράξη, οι περισσότερες χώρες προσαρμόζουν το με βάση τη μέθοδο του εισοδήματος εκτιμώμενο GDP με κάποια εκτίμηση του αδήλωτου εισοδήματος, με αποτέλεσμα τα τελικά στοιχεία να είναι λιγότερο αποκαλυπτικά απ' ό,τι τα αρχικά. Μια από τις πρώτες μελέτες που

11. Για μια πρόσφατη επισκόπηση της παραοικονομίας, η οποία αναφέρεται στη δημοσιογραφική της διερεύνηση, βλ. Mattera (1985). Οι πιο πρόσφατες δημοσιογραφικές διερευνήσεις, που είναι γνωστές στο συγγραφέα, είναι «The Shadow Economy», *The Economist*, 19 Σεπτ. 1987 και «Underworld Highjacks Underhand Banking», *Business*, Ιούνιος 1988.